

Spinoza'nın İsa Algısı ve Hıristiyanlık ile İlgili Görüşleri

The Jesus of Spinoza and His Thoughts of Christianity

Arş. Gör. Mustafa Furkan DİNLEYİCİ

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Marmara University, Faculty of Theology, Department of History of Religion
furkan.dinleyici@marmara.edu.tr

 [0000-0002-8819-7770](https://orcid.org/0000-0002-8819-7770)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

31 Mayıs / May 2023

Kabul Tarihi / Accepted

21 Ağustos / August 2023

Yayın Tarihi / Published

15 Eylül / September 2023

Atıf Bilgisi / Cite as:

Dinleyici, Mustafa Furkan. "Spinoza'nın İsa Algısı ve Hıristiyanlık ile İlgili Görüşleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Eylül 2023), 446-472.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1308158>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

[1051702/esoguifd.1308158](https://doi.org/1051702/esoguifd.1308158)

Spinoza'nın İsa Algısı ve Hıristiyanlık ile İlgili Görüşleri

Öz ▶ 17. yy'ın en önemli filozoflarından biri kabul edilen Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eseri sayesinde araştırmacılar tarafından modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edilmektedir. Spinoza bu eserinde Eski Ahit'i pek çok açıdan incelemekte ve bu bağlamda geleneksel Yahudiliğin Kutsal Kitap anlayışını eleştirerek Kutsal Kitap'ın nasıl okunması ve anlaşılması gerektiğine dair fikirlerini öne sürmektedir. Eski Ahit ve Yahudilik kadar olmasa da Spinoza'nın hem bu eserinde hem de diğer eserlerinde İsa'ya, Yeni Ahit'e ve Hıristiyanlığa ait diğer öğelerle ilgili söylemler yer almaktadır. Özellikle Spinoza'nın İsa hakkındaki düşünceleri ve Eski Ahit peygamberleri ile yaptığı kıyaslamalar oldukça dikkat çekicidir. Makalemizin amacı Spinoza'nın İsa anlayışını, Hıristiyanlığın diğer öğelerine dair geliştirdiği söylemleri ortaya koymak ve bu fikirlerin arka planında yatan nedenleri incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Spinoza, Kutsal Kitap, İsa, Hıristiyanlık, Eleştiri.

The Jesus of Spinoza and His Thoughts on Christianity

Abstract ▶ Spinoza, accepted one of the most important philosophers in the 17 st century, is considered the pioneer of modern-day Biblical criticism by researchers thanks to his work called *Theological-Political Treatise*. In this work, Spinoza examines the Old Testament from many perspectives and in this context, he criticizes the traditional Judaism's understanding of the Bible and puts forward his ideas on how the Bible should be read and understood. Although not as much as the Old Testament and Judaism, there are discourses about Jesus, the New Testament and other elements of Christianity both in this work and other works of Spinoza. In particular, Spinoza's thoughts about Jesus and comparisons with the prophets of the Old Testament are quite conspicuous. The purpose of our article is to present Spinoza's understanding of Jesus, the discourse of other elements of Christianity, and to examine the reasons behind these ideas.

Keywords: History of Religions, Spinoza, Bible, Jesus, Christianity, Criticism.

Giriş

Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte Avrupa'da pek çok alanda yaşanan yenilikler Kutsal Kitap çalışmalarını da etkilemiştir. Kutsal Kitap'ın özgün metinlerine ulaşma amacıyla yapılan kritikler 17. yüzyılda sistemleşmeye başlamıştır. Kutsal Kitap eleştirisinin sistemleşmesi konusunda Baruch / Benedictus Spinoza (ö. 1677) son derece önemli bir isimdir. Spinoza denilince akla ilk olarak Tanrı ile ilgili görüşleri, panteist olup olmadığı hakkındaki tartışmalar ve *Etika* adlı eseri gelse de Spinoza *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eserinde çok ciddi bir biçimde Eski Ahit eleştirisinde bulunmakta ve Kutsal Kitap eleştirisi için ortaya koyduğu sistemden ötürü araştırmacıların büyük çoğunluğu tarafından modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edilmektedir.

Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*'de Eski Ahit kitaplarını inceledikten sonra aynı şeyi Yeni Ahit için de yapmanın gerekliliğini ifade etmekte ancak bu incelemenin bazı uzmanlar tarafından yapıldığını ve kendisinin böyle bir incelemeyi yapacak seviyede Yunanca bilmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Yeni Ahit'in İbranice yazılmış metinlerinin özgün hallerine de ulaşamadığı için bu çalışmayı ertelemeyi tercih ettiğini dile getirmektedir.¹ Yine de Spinoza hem *Teolojik-Politik İnceleme*'de hem de mektuplarında İsa, havariler, Roma Kilisesi gibi Hıristiyanlığa ait konular hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. Makalemizin amacı da Spinoza'nın İsa ve Hıristiyanlığa ait diğer unsurlarla ilgili görüş ve eleştirilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda ilk olarak Spinoza'nın hayatı ile ilgili bilgilere kısaca yer verilecektir. Çünkü Spinoza'nın Kutsal Kitap eleştirisi bilimsel bir merak ürünü değil bizzat Spinoza'nın yaşadığı hayatın meydana getirdiği sonuçlardan biridir. Ardından Spinoza'nın İsa ile ilgili söylemlerinin daha iyi bir biçimde anlaşılması adına Spinoza'nın Tanrı, Kutsal Kitap, mucizeler gibi konularda görüşlerine genel hatlarıyla yer verilecektir. Daha sonra makalemizin esas konusu olan Spinoza'nın İsa hakkındaki görüşleri, yaptığı kıyaslamalar, havariler hakkındaki düşünceleri ve Roma Kilisesi'ne yaptığı eleştiriler incelenecek ve sonuç kısmında yapılan bir değerlendirme ile makale sonlandırılacaktır.

1. Hayatı

Spinoza, 1593 yılında Hollanda'ya göç eden Yahudi cemaatine bağlı bir ailenin mensubu olarak 24 Kasım 1632'de Amsterdam'da dünyaya gelmiştir.² Kendisine doğumundan sekiz gün sonra *brit milah* (sünnet) töreninde Baruch ismi verilmiştir. Cemaat kayıtlarında ismi genellikle Bento olarak geçmektedir.³ Bento, Baruch ya da isminin Latinize hali olan ve kendisinin sonradan kullanmayı tercih ettiği Benedictus "kutsal" anlamına gelmektedir.⁴ Spinoza ilk eğitimine Amsterdam'daki Talmud Torah cemiyetinin kurmuş olduğu okulda 1639 yılında başlamıştır. İlkokulu bitirdikten sonra okula devam ettiğinin kayıtları bulunmamaktadır. Muhtemelen 1649 yılında ağabeyi Isaac'ın ölümü üzerine ticaretle uğraşan babasına yardım etmek amacıyla okuldan ayrılmıştır. Ancak bu durum Spinoza'nın Talmud ve Yahudilik eğitimi konusunda eksik kaldığını göstermemektedir. Çünkü kendisi Yahudi

¹ Benedictus Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. Cemal Bâli Akal - Reyda Ergün (Ankara: Dost Kitabevi, 2016), 189.

² Henry E. Allison, *Benedict de Spinoza: an Introduction* (New Haven: Yale University Press, 1987), 1; Will Durant - Ariel Durant, *The Story of Our Civilization: Part VIII The Age of Louis XIV* (New York: Simon and Schuster, 1963), 620.

³ Steven Nadler, *Spinoza: A Life* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 42.

⁴ W.N.A. Klever, "Spinoza's Life and Works", *The Cambridge Companion to Spinoza*, ed. Don Garrett (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 14.

cemaatinin ileri gelen ailelerinden birine mensuptur ve özel ders alma imkânı bulunmaktadır.⁵

Babasının ölümünün ardından tamamen ticaretle uğraşmak zorunda kalan Spinoza bu dönemde Hıristiyan arkadaşlar edinmiş ve vaktinin çoğunu bu kişilerle geçirmeye başlamıştır. Spinoza'nın yeni arkadaşları özgür düşünmeye yatkın ve Descartes felsefesi ile yakından ilgilenen kimselerdir. Bu arkadaş grubu düzenli olarak bir araya gelmekte ve bu toplantılarda herkesin fikirleri hoş karşılanarak rahat bir tartışma ortamı oluşturulmaktadır. Yapılan toplantılara Spinoza'nın da katıldığı düşünülmektedir.⁶ Hedeflerine ulaşmak için Latince öğrenmenin gerekliliğini fark eden Spinoza, yeni arkadaşlarının da teşvikiyle bu konuya bir çözüm aramaya başlar. Yahudi cemaati içerisinde iyi derecede Latince bilen kişiler bulunmaktadır.⁷ Ancak Spinoza'nın amacı yalnızca Latince öğrenmek değil aynı zamanda bilim ve felsefe gibi seküler konular hakkında da bilgi sahibi olmak ve Yahudi dünyasının zihinsel kalıpları içinden çıkmaktır.⁸ Bu maksatla Spinoza 1654-1655 yıllarında Van den Enden'in (ö. 1674) okulunda eğitim almaya başlamıştır. O dönemde halk arasında Van den Enden'in gençleri ateist yaptığı şeklinde dedikodular dolanmaktadır. Spinoza bu okulda Latince ve Yunanca öğrenmiş, bilim, sanat ve felsefe üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Van den Enden öğrencilerinin dil gelişimi için onlara tiyatro oyunları ezberletmiş ve bunları sergiletmıştır. Spinoza'nın Yahudi cemaatinden kopuşunu bu tiyatro oyunlarından birinde yaşadığı hadiseye dayandıranlar bulunmaktadır. Spinoza, tiyatro oyunlarından birinin çıkışında bir Yahudi tarafından pusuya düşürülerek bıçaklanmıştır. Yarası derin olmasa da saldırının maksadının ölüm olduğundan şüphe duymayan Spinoza bu olayın ardından Yahudi cemaati ile bütün iletişimini koparmıştır.⁹ Spinoza resmi olarak Talmud ve hahamlık eğitimi almamış olsa da Yahudi teolojisi, felsefesi ve edebiyatı hakkında büyük bir bilgi birikimine sahiptir. Spinoza'yı o dönemin filozoflarından ayıran en büyük özellik de budur. Bu bilgi birikimine çağdaş felsefe, bilimsel eserler ve antik çağ klasiklerini de ekleyen Spinoza, Yahudi cemaati ile yaşadığı kopuştan itibaren hayatını tamamen felsefeye adanmıştır.¹⁰

Spinoza'nın duygusal ve zihinsel bağlarını koparmasının ardından kısa bir süre sonra Yahudi cemaati 1656 yılında Spinoza'yı herem ilan etmiş ve cemaatten kovmuştur. Herem kelimesinin sözlük karşılığı "yasaklı" ya da "yasaklanmış"tır. Genellikle Kutsal Kitap'ta

⁵ Nadler, *Spinoza: A Life*, 80-81.

⁶ Klever, "Spinoza's Life and Works", 17.

⁷ Richard H. Popkin, "Spinoza and La Peyrère", *The Southwestern Journal of Philosophy* 8/3 (1977), 179.

⁸ Nadler, *Spinoza: A Life*, 102.

⁹ Peter Bayle, *An Historical and Critical Dictionary* (London: Hunt and Clarke, 1826), 3/282.

¹⁰ Nadler, *Spinoza: A Life*, 114-115.

Tanrı'ya karşı yapılan saygısızlıklar için belirlenen ceza anlamında kullanılmaktadır. Kelime zaman içerisinde Yahudi cemaatlerinin disiplini sağlamak için verdikleri cezaları ifade eder hale gelmiştir. Yapılan yanlısın büyüklüğüne göre 7 gün, 30 gün ya da ölüme kadar verilen herem cezaları bulunmaktadır.¹¹ Amsterdam Yahudi Cemaati'nde ise herem cezası kişiyi cemaatten koparmak değil yalnızca cemaat içi disiplini sağlamak adına verilmektedir.¹² Bundan dolayı çok küçük meseleler için bile çok kısa süreli herem cezaları uygulanmıştır.¹³ Spinoza için ise durum tamamen farklıdır. Spinoza sahip olduğu fikirler ve eylemleri nedeniyle hem dünyada hem ahirette Yahudi cemaatinden kovulmuştur. Spinoza'nın en erken biyografi yazarı Jean Maximilien Lucas'ın (ö. 1697) aktardığına göre Spinoza'nın düşünceleri hakkında cemaat içerisinde dedikodular dolaşmaktadır. Spinoza'nın arkadaşı olduğunu iddia eden iki kişi kendisine Tanrı, melekler, ruh vb. konularda sorular sorduklarını ve Spinoza'nın bu sorulara Yahudiliğe aykırı cevaplar verdiğini söylemektedirler.¹⁴ Spinoza'nın bu fikirlere nasıl ulaştığı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır ancak onun küçük yaşlarından itibaren Amsterdam'da geleneksel Yahudi inançlarına aykırı fikirlere sahip Yahudiler bulunmaktadır.¹⁵ Spinoza'nın herem ilan edileceğini duyan eski hocalarından biri sinagoga gelip kendisini azarlamış ve derhal tövbe etmesini istemiştir ancak Spinoza yanlış bir şey yapmadığını düşündüğünden kendisine söylenenleri dikkate almamış ve nihayetinde 27 Temmuz 1656'da herem ilan edilmiştir.¹⁶

Cemaatten kovulmasının ardından Spinoza ölümüne kadar Amsterdam içinde birkaç kez yer değiştirmiş ve bu süre zarfında felsefe çalışmalarına yoğunlaşarak arkadaşları ile toplantılara devam etmiştir. 1665 yılına gelindiğinde Spinoza artık insanlar tarafından tanınan, fikirleri bilinen bir kişilik olmuştur. Kendisini sevenler olduğu gibi sevmeyenler de bulunmaktadır. Halkın bir bölümü Spinoza'yı ateizm ile suçlamaktadır. Kendisine yöneltilen bu suçlamalara cevap vermek, düşünce ve felsefe yapma özgürlüğünü savunmak adına Spinoza, felsefe çalışmalarını bir kenara bırakarak Kutsal Kitap üzerine çalışmaya başlamıştır.¹⁷ Yaklaşık beş yıllık çalışmanın ardından eserini tamamlamış ve 1669 yılının

¹¹ Haim Hermann Cohn, "Herem", *Encyclopedia Judaica* (Detroit: Thomson and Gale, 2007), 9/10-14.

¹² Yosef Kaplan, "The Social Functions of the Herem in Portuguese Jewish Community of Amsterdam in the Seventeenth Century", *Dutch Jewish History* (Jerusalem: The Institute for Research on Dutch Jewry, 1984), 126-127.

¹³ Nadler, *Spinoza: A Life*, 127.

¹⁴ J. M. Lucas, *The Oldest Biography of Spinoza*, ed. A. Wolf (London: Unwin Brothers Ltd., 1927), 44-46.

¹⁵ Yovel Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason* (Princeton: Princeton University, 1989), 42-43; Richard H. Popkin - Harm den Boer, "Costa, Uriel da", *Encyclopedia Judaica* (Detroit: Thomson and Gale, 2007), 5/234.

¹⁶ Lucas, *The Oldest Biography of Spinoza*, 50.

¹⁷ Benedictus Spinoza, *Mektuplar*, çev. Emine Ayhan (Ankara: Dost Kitabevi, 2014), 189.

sonunda baskıya hazırlamıştır. Eser, Spinoza'nın bir arkadaşı tarafından 1670 yılında Amsterdam'da basılmasına rağmen başta din adamları tarafından gelecek tepkiler bilindiği için yazar ismi olmadan Hamburg'ta basılmış gibi gösterilmiştir.¹⁸ Ancak bu girişim sonuç vermemiştir çünkü Spinoza'nın fikirleri Amsterdam'da pek çok kişi tarafından bilinmektedir. Bu nedenle kısa süre içerisinde hem Spinoza hem de *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eseri çok ağır eleştiri ve ithamlar almıştır.¹⁹ Spinoza'nın bu eserine karşı Katolik Kilisesi tarafından altı yıl içinde 37 adet yasaklama emri yayımlanmıştır.²⁰ Düşünceleri ve yazdıklarından ötürü tehditler alan Spinoza yine de çalışmalarına devam etmiş ancak uzun zamandır muzdarip olduğu akciğer rahatsızlığı nedeniyle 1677 yılında dünyaya gözlerini kapamıştır.

Etnik kökeni ve bağlı olduğu cemaat itibarıyla Spinoza'nın düşüncelerini yargılayan ilk grup Yahudiler olsa da 17. yy'da Amsterdam'da asıl etkili olan ve Spinoza'yı endişelendiren grup genelde Hıristiyanlar özelde ise Protestanlardır. 16. yy'da Luther ile başlayan Protestan hareket Avrupa'nın tamamına kısa süre içerisinde yayılmış ve inançtan ibadete, ekonomiden siyasete kadar hayatın her alanında etkisi uzun yıllar boyunca devam edecek problemler meydana getirmiştir. Bu problemlerden en bilineni Katolikler ile Protestanlar arasında meydana gelen ve 30 Yıl Savaşları (1618-1648) olarak bilinen mezhep savaşlarıdır. Bu kaotik dönemde hem Katolikler hem de Protestan gruplar kendi iktidarlarını sağlamak adına katı bir dini tutum ve sert bir üslup benimseyerek farklı fikirleri ve düşünce özgürlüğünü baskılamaya çalışmışlardır.²¹ İçinde yaşadığı toplumun ve Hıristiyanlar tarafından başına gelmesi muhtemel olayların farkında olan Spinoza'nın, kendisine gelebilecek eleştirileri yumuşatmak adına *Teolojik-Politik İnceleme*'ye başlarken Eski Ahit'ten bir pasaj yerine Yuhanna'nın Birinci Mektubu 4:13'te yer alan "*Tanrı'da yaşadığımızı ve O'nun bizde yaşadığını bize kendi Ruhu'ndan vermiş olmasından anlıyoruz.*" cümlesini tercih ettiği düşünülebilir.²² Nitekim Spinoza üzerine önemli çalışmaları bulunan Leo Strauss (ö. 1973), eserin asıl muhatabının

¹⁸ Nadler, *Spinoza: A Life*, 269.

¹⁹ Allison, *Benedict de Spinoza: an Introduction*, 17.

²⁰ Richard Elliott Friedman, *Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 27.

²¹ Mahmut Aydın, *Hristiyanlık Tarih, İnanç ve Uygulama* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 215-216; Tom Holland, *Dominion: Hristiyanlık Batı'yı ve Dünyayı Nasıl Dönüştürdü?*, çev. İlgin Yağmur Eker (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 320.

²² Alber Nahum, "Spinoza, İsa ve Yeni Ahit", *Spinoza ile Karşılaşmalar*, ed. Güçlü Ateşoğlu - Eylem Canaslan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 269.

Reformist Hıristiyanlar, asıl hedefinin ise Hıristiyan çevrelerde düşünce ve inanç özgürlüğünü yaymak olduğunu ifade etmektedir.²³

2. Spinoza'nın Teolojisi

Spinoza, Kutsal Kitap üzerine çalışma yapmadan önce de Tanrı üzerine düşünmektedir ve felsefesini bu düşünceler üzerine kurmuştur. Tanrı ile ilgili oldukça kapsamlı ve derinlikli düşüncelere sahip olan Spinoza'nın söyledikleri çok farklı şekillerde yorumlanmış ve kendisinin teist, ateist, deist, panteist ya da panenteist olduğu şeklinde iddialar ortaya atılmıştır.²⁴ Spinoza'ya göre insanın sahip olabileceği en büyük erdem Tanrı'yı bilmektir. Bahsedilen bu bilgi sıradan bir itikat bilgisi değil neticesinde Tanrı'ya karşı sevgi doğurması gereken bir bilgidir. Bu bilginin oluşması için ise Tanrı hakkında açık ve net bilgilere sahip olmak gereklidir. Çünkü insan bir şey hakkında ne kadar net bilgilere sahipse o bilgiyi hafızasında o kadar iyi tutmaktadır.²⁵ Spinoza'nın tanımına göre “*Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı*” denilmektedir.²⁶ Bir diğer tanımına göre “*Kendi başına en yüksek derecede eksiksiz olduğunu anladığımız ve kendisinde bir kusur, yani eksiksizliğinde bir sınırlama gerektirecek hiçbir şey düşünmediğimiz töze Tanrı*” denilmektedir.²⁷ Spinoza hem eserlerinde hem de mektuplarında sayfalarca Tanrı'nın özelliklerinden bahsetmektedir. Ancak burada Spinoza'nın bahsettiği özelliklerden birkaç tanesi bu makale için önemlidir. İlk olarak Spinoza'ya göre Tanrı her anlamda zorunlu bir varlıktır.²⁸ Sonsuz bir cevherdir ve hiçbir şekilde bölünmesi mümkün değildir.²⁹ Tanrı bütünüyle basit bir varlıktır.³⁰ Değişmezdir ve her şeyi ezelde düzenlemiştir.³¹ Son olarak Tanrı hiç kimseye karşı ne sevgi duymakta ne de kin beslemektedir.³² Daha pek çok özellikten bahseden Spinoza'nın Tanrı hakkında ulaştığı sonuç şudur: Tanrı her şeyi kendi keyfine göre bir hevesle değil, mutlak tabiatının zorunlu bir

²³ Nahum, “Spinoza, İsa ve Yeni Ahit”, 287.

²⁴ Musa Kazım Arıcan, “Spinoza'nın Tanrı Anlayışının Din Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 174.

²⁵ Benedictus Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, çev. Emine Ayhan (Ankara: Dost Kitabevi, 2017), 68-69.

²⁶ Benedictus Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken (Ankara: Dost Kitabevi, 2018), 32.

²⁷ Benedictus Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, çev. Coşkun Şenkaya (Ankara: Dost Kitabevi, 2015), 33.

²⁸ Spinoza, *Etika*, 40.

²⁹ Spinoza, *Etika*, 44.

³⁰ Spinoza, *Etika*, 56.

³¹ Spinoza, *Etika*, 56-57.

³² Spinoza, *Etika*, 276.

sonucu olarak ezelde yaratmıştır.³³ Spinoza'ya göre bu zorunluluk bir acziyet değil tam tersine özgürlüktür. Çünkü onun özgürlük tanımında hiçbir şekilde sınırlandırılmadan ya da zorlanmadan, tamamen kendi yetkinliği ile bir şeylerin nedeni olabilmek en büyük özgürlüktür. Dolayısıyla Tanrı gerçek anlamda özgür olan tek varlıktır. Sahip olduğu bu özgürlükle, tabiatı bu şekilde yaratmıştır.³⁴ Bundan dolayı her şeyi ile yetkin ve mükemmel olan Tanrı'nın, varlığının zorunlu bir neticesi olarak yarattığı tabiatta değişikliğe gittiği fikri Spinoza'ya göre Tanrı'ya acziyet atfetmek demektir. Çünkü bir konudaki değişiklik ya da başka bir şeye yönelme duygusu, bir eksikliğin sonucu olarak o eksikliği kapatma isteğinden doğmaktadır. Spinoza'ya göre böyle bir durumu Tanrı için düşünmek saçmalıktan ibarettir.³⁵

Bu söylenenlerden yola çıkarak Spinoza'nın tanrısının ne Eski Ahit ne de Yeni Ahit'teki Tanrı ile uzaktan yakından alakası olmadığını söylemek mümkündür. Yukarıda zikredilen özelliklerle birlikte Spinoza çok net bir biçimde Kutsal Kitap'ta defalarca anlatıldığının aksine Tanrı'nın dünyaya herhangi bir müdahalesinin olmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Spinoza'nın Tanrısı ibadet edilebilir bir Tanrı da değildir, kişinin bu Tanrı ile arasında kurabileceği tek bağ entelektüel bir sevgi üzerinedir.³⁶ Çünkü bu Tanrı seven ya da öfke duyan antropomorfik bir Tanrı değildir. Spinoza'ya göre Tanrı, peygamberler aracılığıyla insanlara kendisi hakkında yalnızca iki temel özellik anlatmaya çalışmaktadır. Bunlar tanrısal adalet ve yardımseverliktir. Bu özellikler dışında Tanrı'ya atfedilen bütün antropomorfik nitelikler, vahiylerin insanların anlayış düzeylerine indirgenerek aktarılması sonucu ortaya çıkmıştır. İsa'nın göğe yükselerek Tanrı'nın sağına oturması ve yargıçlık yapması gibi düşünceler tamamen insan zihninin bir ürünüdür.³⁷ Spinoza bu düşünceleri ile hem Eski Ahit'te hem de Yeni Ahit'te anlatılan Tanrı'yı açıkça reddetmektedir.

Bu ifadeler üzerinden çıkarılacak bir diğer sonuç ise Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ta mucize olarak anlatılan olayların Tanrısal müdahale neticesinde gerçekleşen doğüstü olaylar olmadığıdır.³⁸ Mucizeler, o olayı anlatan kişinin gerçekleşen hadiseyi doğal nedenleriyle açıklayabilecek düzeyde bilgiye sahip olmaması nedeniyle o hadiseyi tanrısal bir müdahale gibi anlatması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ta yer

³³ Spinoza, *Etika*, 68.

³⁴ Benedictus Spinoza, *Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üzerine Kısa İnceleme*, çev. Emine Ayhan (Ankara: Dost Kitabevi, 2015), 50.

³⁵ Spinoza, *Etika*, 72.

³⁶ Alan Donagan, "Spinoza's Theology", *The Cambridge Companion to Spinoza*, ed. Don Garrett (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 356-357.

³⁷ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 212.

³⁸ Warren Zev Harvey, "Spinoza on Biblical Miracles", *Journal of the History of Ideas* 74/4 (2013), 670.

alan mucize anlatıları aslında sıradan doğa olaylarıdır.³⁹ Kutsal Kitap'ın böyle bir üslup benimsemesi ise Spinoza için şaşırtıcı değildir. Çünkü Kutsal Kitap'ın amacı insanlara Tanrı ve tabiatı açıklayarak insanların bilgi seviyelerini artırmak değil yalnızca insanların Tanrı'ya karşı daha itaatkâr olmalarını sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için de insanların zihin dünyalarına çok daha kolay işleyecek bir üslubu tercih etmektedir.⁴⁰ Spinoza'nın Kutsal Kitap eleştirisinde insanları en fazla rahatsız eden ve en çok tepki verilen husus Spinoza'nın mucize ile ilgili bu söylemleri olmuştur.⁴¹

Tanrı ve mucize konularında olduğu gibi Kutsal Kitap'la ilgili de yaşadığı döneme göre oldukça farklı fikirlere sahip olan Spinoza, Kutsal Kitap ile Tanrı'nın ilahî kelamı arasında fark olduğunu ifade etmektedir. Spinoza'ya göre Tanrı'nın kelamı ve gerçek din insanların kalplerine ve zihinlerine kazınmıştır. Kutsal Kitap metinleri ise yazarının içinde yaşadığı dönem ve zihinsel kapasitesi başta olmak üzere pek çok etkene göre değişen ve zaman içinde değişikliğe uğramış yazılardır.⁴² Kutsal Kitap yalnızca çok basit ve anlaşılır şeyleri öğretmekte ve itaatten başka bir şey talep etmemektedir. Aslında bu durum bir zorunluluktur. Çünkü Kutsal Kitap'ın öğretileri evrensel olduğu için anlayışı en kıt olan kişiye bile hitap etmesi gereklidir. Kutsal Kitap'ın mesajının çeşitli derinliklere sahip olduğu ve yalnızca bilgili kişilerin anlayabileceği iddia edildiği anda onun evrenselliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu doğrultuda Kutsal Kitap'ın insanlardan istediği tek şey de itaattir. Çünkü itaat, zihinsel kapasitesi en düşük seviyede olan insanın bile gerçekleştirebileceği bir eylemdir. Bundan dolayı Kutsal Kitap bilgisizliği değil itaatsizliği cezalandırmaktadır. Bu noktada Spinoza kendisine Romalılara Mektup 13:8'de⁴³ yer alan ifadeyi referans alarak Tanrı'nın istediği itaatin yalnızca sevgiden ibaret olduğunu ve Kutsal Kitap'ın da yalnızca bu ilkeyi insanlara anlatmaya çalıştığını vurgulamaktadır. Spinoza'ya göre bir kimse bu bilgiden yoksun kaldığı takdirde Tanrı'ya itaatsiz ya da en azından disiplinsiz olarak değerlendirilecektir. Ayrıca bir kimsenin hedefinde sevgi yer almıyorsa, bilgiyi hangi kaynaktan almış olursa olsun, o kimsenin Kutsal Kitap'la bir bağlantısı yoktur.⁴⁴

Son olarak Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ın kutsallığı ve onun Tanrı sözü olarak değerlendirilmesinin nedeni Kutsal Kitap metninde yer alan bölümler, başlıklar, cümleler ve

³⁹ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 124.

⁴⁰ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 127; Spinoza, *Mektuplar*, 350.

⁴¹ Graeme Hunter, "Spinoza on Miracles", *International Journal for Philosophy of Religion* 56/1 (2004), 41.

⁴² Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 198-199.

⁴³ "Birbirinizi sevmekten başka hiç kimseye bir şey borçlu olmayın. Çünkü başkalarını seven Kutsal Yasa'yı yerine getirmiş olur."

⁴⁴ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 208.

harfler değildir. Onu kutsal kılan şey insanlara vermek istediği evrensel mesaj ve içinde barındırdığı ahlakî ilkelerdir. Yeni Ahit'i de bu bağlamda ele alan Spinoza, dört farklı yazar tarafından İsa'nın hayatının dört farklı şekilde anlatılmasının Tanrı'nın arzusu olduğuna aklı başında hiç kimsenin inanmayacağını ifade etmektedir. Bu farklı İsa anlatıları arasında benzerlikler bulunduğu gibi farklılıklar da yer almaktadır. Bu da göstermektedir ki İnciller'de anlatılanların tamamının bilinmesi gibi bir zorunluluk söz konusu değildir ve Tanrı bu metinleri İsa'nın hikayesi daha iyi anlaşılсын diye yazdırmamıştır. Bu metinlerin yazarları farklı topluluklara hitap ettikleri için metinlerinde de İsa ile ilgili farklı vurgular yer almaktadır. Dolayısıyla insanların dikkate alması gereken şey İncil metinlerinde İsa ile ilgili anlatıların bizatihi kendisi değil İsa'nın vermiş olduğu mesajdır.⁴⁵ Bu noktada Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ın hakiki amacı, İnciller'de⁴⁶ İsa'nın ifade ettiği gibi Tanrı'yı her şeyden çok, komşunu da kendin gibi sevmeye öğretmesini açıklamaktır.⁴⁷

3. Spinoza'nın İsa Algısı

Spinoza'nın devamlı mektuplaştığı isimlerden biri olan Henry Oldenburg (ö. 1677) 15 Kasım 1675 tarihinde gönderdiği mektupta Spinoza'nın İsa Mesih hakkındaki gerçek düşüncelerini gizlediği yönünde söylentilerin dolaştığını ve bu söylentilere karşı bir cevap beklentisinin oluştuğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Bu mektubun kendisine ulaşmasının ardından Spinoza birkaç hafta içinde İsa ile ilgili düşüncelerini içeren bir cevap mektubu yazmıştır. Burada Spinoza, kurtuluşa ulaşmak için İsa'nın cismani varlığını kabul etmek gibi bir zorunluluğun olmadığını belirterek sözlerine başlamaktadır. Ona göre Tanrı'nın ebedi oğlu yani ebedi bilgelik daha en başta kendisini insan zihni ve diğer bütün şeylerde açığa vurmuştur. Bu açığa vurma hadisesi en çok İsa Mesih üzerinde gerçekleşmiştir. Tanrı'nın ya da Tanrı'nın bilgeliğinin bu tezahürü olmadan insanlığın hiçbir şekilde kurtuluşa eremeyeceğini belirten Spinoza, iyinin ve kötünün ancak bu yolla öğrenilebileceğini savunmaktadır. Bu bilgelik her şeyden çok İsa aracılığıyla dışa vurduğundan, havarileri İsa'nın ruhuyla herkesten çok övünmüşlerdir. Bazı kiliselerin bu övünce ilave olarak Tanrı'nın insan tabiatına büründüğünü iddia ettiği öğretiden hiçbir şey anlayamadığını ifade eden Spinoza, bunun tıpkı bir dairenin bir karenin tabiatına sahip olduğunu iddia etmek kadar saçma

⁴⁵ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 204.

⁴⁶ “Tanrın Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canınla ve bütün aklınla seveceksin. İşte ilk ve en önemli buyruk budur. İlkine benzeyen ikinci buyruk da şudur: 'Komşunu kendin gibi seveceksin.' Kutsal Yasa'nın tümü ve peygamberlerin sözleri bu iki buyruğa dayanır.” (Matta 22:37-40, Markos 12:28-34, Luka 10: 25-28).

⁴⁷ Spinoza, *Mektuplar*, 159.

⁴⁸ Spinoza, *Mektuplar*, 332.

olduğunu söylemektedir.⁴⁹ Bu mektupta İsa'nın bu derece övülmesi dikkat çekicidir. Spinoza'nın hayatı ve yaşadığı dönem göz önüne alındığında bu durumun nedeniyle ilgili iki yorum yapılabilir. Birincisi, Spinoza, kendisini dışlayan Yahudi cemaatinin benimsediği geleneğin yanlışlığını göstermek adına, kendisinden çok önce Yahudi geleneğini eleştirerek cemaatten kovulan ve canından olan İsa ile bir analogi kurmuş olabilir. Bu nedenle İsa'yı Tanrısal tezahürün zirvesi olarak nitelemiş ve Yahudi geleneğinin üzerinde bir yere konumlandırmıştır. Böylece kendi düşüncelerinin de Tanrısal bilgiğe uygun olduğu mesajını vermeye çalışmış olabilir. İkincisi ise, her ne kadar Spinoza, Yahudi cemaatinden kovulmuş ve Yahudiler tarafından baskılara maruz kalsa da yukarıda ifade edildiği gibi o dönemde Amsterdam'daki asıl güç Hıristiyanlardır. *Teolojik-Politik İnceleme*'de dile getirdiklerinden dolayı başı yeterince derde giren Spinoza, eserinin yayınlanmasından beş yıl sonra yazmış olduğu bu mektupta, yaşadığı toplumda daha fazla sorunla karşılaşmamak adına Hıristiyan inancına oldukça yakın ifadeler dile getirmiş olabilir.

Bir başka mektubunda da aynı konuya değinen Spinoza, Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın bir bulutta tecelli ettiğinden ya da bir tapınakta ikamet ettiğinden bahsedildiğini, eğer kiliselerin benimsediği anlayış kabul edilirse Tanrı'nın, bulutun ya da tapınağın tabiatını üzerine aldığına inanılması gerektiğini ifade etmektedir. İsa'nın kendisi hakkında en çok 'Tanrı'nın tapınağı' ifadesini kullandığını hatırlatan Spinoza, Tanrı'nın kendisini en çok İsa'da tezahür ettirdiğini ve Yuhanna'nın da bunu daha etkili bir şekilde ifade etmek amacıyla Logos'un İsa'da bedenlenmesi şeklinde aktardığını dile getirmektedir.⁵⁰ Bu ifadelerle birlikte Tanrı hakkındaki diğer düşünceleri de göz önüne alındığında çok net bir biçimde Spinoza'nın İsa'nın tanrılığını ve hatta tanrılık tabiatı ile herhangi bir ilişkisinin bulunmasını reddettiğini söylemek mümkündür.

Spinoza'nın İsa'nın dirilişi ve havarilere görünmesi ile ilgili söylemleri de onun İsa algısını ortaya koyma hususunda önemlidir. Bilindiği üzere İncillerin son kısımlarında İsa'nın dirilişi, havarilere görünmesi ve göğe yükselmesi anlatılmaktadır. Bu anlatılar Matta'da oldukça kısa, Markos'ta biraz daha uzun, Luka ve Yuhanna İncilleri'nde ise oldukça detaylıdır. Bu anlatılarla ilgili Spinoza'nın yaptığı ilk tespit İsa'nın Sanhedrin'e (Yahudi din adamları meclisi), Roma valisi Pontus Pilatus'a ya da inançsızlardan herhangi birine değil de sadece kendisine inanan havarilere görünmesi üzerinedir. Tanrı'nın bu dünyanın dışında herhangi bir hayali ortamda değil de bu dünyada tecelli ettiğini ve O'nu temaşa etmek konusunda insan bedeninin sahip olduğu kısıtlamaların göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulayan

⁴⁹ Spinoza, *Mektuplar*, 336.

⁵⁰ Spinoza, *Mektuplar*, 341.

Spinoza, havarilerin gördüklerini, İbrahim'in Tanrı'yı yemeğe davet ettiği üç adam olarak görmesi ile kıyaslamakta ve iki olay arasında hiçbir fark olmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte havarilerin İsa'nın dirilişi ve göğe yükselmesi hususunda emin olduklarından ve buna hiçbir itirazının bulunmadığından bahsetmektedir. İbrahim de Tanrı'nın kendisi ile oturup yemek yediğine, İsrailoğulları da Tanrı'nın Sina Dağı'na inerek ateşler içinde doğrudan kendilerine konuştuklarına kesin bir şekilde inanmaktadır. İbrahim, İsrailoğulları ve havariler için bu olaylar gerçekten de yaşanmıştır. Ancak Spinoza bu tür tezahürlerin, vahye muhatap olan insanların anlama kapasitesi ve inançlarına göre şekillendiğini ifade etmektedir. Havarilerin Kutsal Ruh'u önce bir güvercin daha sonra bir ateş halinde görmesi, Pavlus'un İsa'yı gökten gelen parlak bir ışık şeklinde görmesi gibi tüm bu olaylar sıradan insanların Tanrı ve ruhlarla ilgili hayal güçlerinin bir ürünüdür.⁵¹

Bu bağlamda İsa'nın dirilişi de bedensel değil tinsel bir diriliştir ve havarilerin anlama kapasitesi ölçüsünde yalnızca inananlara malum olan bir hadiseden ibarettir. Spinoza'ya göre bu dirilişte anlatılan şey İsa'nın hayatı ve ölümüyle gerçek bir kutsallık örneği sergilediği ve kendisini örnek alan takipçilerini ölüyken diriltmesidir. İnciller'in bütün öğretisini de bu anlayıştan yola çıkarak açıklamak çok daha uygundur. Geleneğin benimsediği varsayım kabul edildiğinde, bu varsayımı çok basit argümanlarla yok etmek mümkündür.⁵² Spinoza, İsa'nın çilesini, ölümünü ve gömülmesini gerçek anlamıyla kabul ederken İsa'nın dirilişini alegorik olarak anladığını ifade etmektedir. İsa'nın dirilişinin İncil yazarları tarafından bu kadar detaylı ve literal anlamıyla gerçekleşmiş olaylar gibi anlatılmasının nedeni, yazarların Hıristiyan inancını yaymak istemesi ve havarilerin yerinde inançsız bir kişi de olsa İsa'nın yeniden dirildiğini görebileceklerine olan inançtır. İncil yazarları İsa'yı yalnızca inananların değil inanmayanların da görebileceği şeklinde bir düşünceye sahiptir. İncil yazarlarının da diğer peygamberler gibi yanılmış olabileceğini dile getiren Spinoza yine de bu durumun İnciller'in öğretisine zarar getirmeyeceğini belirtmekte ve en nihayetinde Pavlus'un da İsa'yı bedenlen değil ruhen gördüğü için sevindiğini ifade etmektedir.⁵³

Spinoza, Kutsal Kitap'ta yer alan tarihi anlatılarla ilgili bir meseleyi ele alırken de bu kavramı kullanmaktadır. Ona göre bir kimse, Kutsal Kitap'taki tarihi anlatıların tamamına inanıyor ancak bu anlatılar aracılığıyla verilmek istenen mesaja dikkat etmiyor ve hayat pratiklerini uygulamıyorsa, o kişi sanki dikkatsiz bir biçimde Kur'an'ı, sıradan bir tarih kitabını ya da bir tiyatro eserini okumuş gibidir. Tam tersine, tarihi anlatılardan hiçbir şekilde

⁵¹ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 66.

⁵² Spinoza, *Mektuplar*, 340-341.

⁵³ Spinoza, *Mektuplar*, 350.

haberi olmayan ancak kurtuluşa dair fikirlere sahip olan ve hayat pratiklerinde buna uygun yaşayan kişinin hakiki mutluluğu bildiğini ve İsa'nın ruhuna sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁴ Ayrıca Spinoza'ya göre İsa'nın ruhuna sahip bir kişi zorunlu olarak yalnızca iyiliğe yönelmektedir.⁵⁵

Teolojik-Politik İnceleme (Tractatus Theologico-Politicus) adlı eserinde vahiy ve peygamberlerin vahiy alış şekillerini inceleyen Spinoza, Musa ve diğer peygamberleri ele aldıktan sonra kısa bir şekilde İsa'nın Tanrı ile kurduğu iletişime de değinmektedir. Spinoza'ya göre İsa hem diğer Yahudi peygamberlerinden hem de Musa'dan üstündür. Çünkü Tanrı diğer peygamberlerle çeşitli hayaller, vizyonlar ve seslerle iletişime geçerken vahyini İsa'ya doğrudan iletmiştir. Tanrı, Musa ile iki arkadaş gibi yüz yüze konuşurken⁵⁶ İsa Tanrı ile zihin zihine iletişime geçmektedir. Tanrı, havarilere İsa'nın zihni aracılığıyla kendini göstermiştir. Bu bağlamda ilahi bilgeliğin insan tabiatına İsa'da büründüğünü ve böylece İsa'nın kurtuluş yolu haline geldiğini söylemek mümkündür.⁵⁷ İsa her ne kadar diğer peygamberlerden farklı ve çok daha üstün bir şekilde ilahi bilgiye ulaşmış olsa da bu bilgiyi insanlara aktarırken çoğu zaman diğer peygamberlerle aynı yolu tercih etmek durumunda kalmıştır. Özellikle Ferisiler'le yaptığı konuşmalarda ve havarilerini bir davranışa ikna ederken onların anlayabileceği seviyeye inerek konuşmuş ve örnekler vermiştir.⁵⁸

Spinoza, vahiy ve peygamberliğin yalnızca Yahudiler'e ait olup olmadığı sorusunu tartışırken ilk olarak Eski Ahit'te yer alan metinleri incelemekte ve bu metinlerden yaptığı çıkarımlar neticesinde peygamberliğin yalnızca Yahudiler'e değil bütün milletlere ait bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Ancak yaptığı bu çıkarımlarla yetinmeyerek ilginç bir şekilde Pavlus'un Romalılara Mektup'una geçiş yapmakta ve belli cümlelere yaptığı birkaç atıftan sonra Tanrı'nın bütün insanlığı yasanın boyunduruğundan kurtarmak, insanların artık yasa buyruklarına göre değil de kararlı bir iradeyle iyi davranışlar çerçevesinde yaşaması için İsa'yı gönderdiğini dile getirmektedir. Spinoza'ya göre Pavlus, tam olarak kendisinin kanıtlamak istediği şeyi insanlara öğretmeye çalışmaktadır. Ona göre Pavlus'un "*Tanrı'nın sözleri Yahudiler'e emanet edilmiştir.*"⁵⁹ cümlesini iki şekilde anlamak mümkündür. Birincisi, Yasa yalnızca Yahudiler'e yazılı olarak emanet edilirken diğer milletlere salt vahiy ve içsel bilgi yoluyla emanet edilmiştir. İkincisi ise Pavlus Yahudiler'den gelecek itirazları öngördüğü için

⁵⁴ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 116.

⁵⁵ Spinoza, *Mektuplar*, 264.

⁵⁶ Mısır'dan Çıkış 33:11.

⁵⁷ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 59.

⁵⁸ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 81.

⁵⁹ Romalılar'a Mektup 3:2.

onların seviyesine uygun olarak konuşmuş ve fikirlerini Yahudiler'in fikirlerine uyarlamıştır. Çünkü kendisi Yahudiler'le Yahudi, Yunanlılar'la Yunanlı olmaktadır.⁶⁰ Bu noktada Spinoza'nın yasa anlayışına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Spinoza'ya göre yasa herhangi bir amaca yönelik olarak insanların kendileri ve başkaları için belirlediği yaşama kurallarından başka bir şey değildir. Bundan dolayı Spinoza, yasayı insanî ve ilahî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İnsanî yasa, insan hayatını ve devlet güvenliğini düzenleyen kurallardır.⁶¹ İlahî yasa ise yalnızca en üstün yararı yani Tanrı bilgisini ve sevgisini gösteren şeydir.⁶²

Yasa bağlamında Spinoza oldukça dikkat çekici bir biçimde İsa'yı diğer peygamberlerden ayırmaktadır.⁶³ Aslında İsa'nın diğer peygamberler gibi yasalar yazmış gibi görünse de onun diğerlerinden farklı şekilde eşyanın tabiatını hakiki manada kavrayan ve yasaya ihtiyaç duymayan bir peygamber olduğunu belirtmektedir. Çünkü Spinoza'ya göre İsa bir peygamberden ziyade Tanrı'nın ağızıdır. Tanrı birtakım şeyleri insanlara İsa'nın zihni vasıtasıyla bizzat kendisi açıklamıştır. Spinoza tam da bu noktada İsa'yı diğer peygamberlerden ayırmakta ve diğer peygamberlerin aldığı vahiylerin kendi zihin dünyaları ve karakterlerine göre şekillenirken; İsa'nın aldığı vahyin kendi dahil olmaksızın doğrudan Tanrı'dan aktarıldığını, dolayısıyla vahyin onun fikirlerine uyum sağlamış olabileceği fikrini saçma ve akla aykırı bulmaktadır. Bu fikrine kanıt olarak da İsa'nın tüm milletlere gönderilmiş olmasını sunmaktadır. İsa bütün milletlere öğretici olarak gönderildiğinden, içinde yaşadığı Yahudi toplumunun fikirlerine uyarlanmış bir vahiy anlayışı yeterli değildir. İsa'nın kendisine gelen vahyi tam manasıyla anladığını, çünkü anlama denilen hadisenin herhangi bir ses ya da

⁶⁰ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 91-92.

⁶¹ Spinoza, insanî yasanın ortaya çıkış noktası olarak önce Adem'i daha sonra Musa'yı örnek göstermektedir. Tanrı, Adem'e ağaca yaklaşmamasını ve yaklaştığı takdirde ortaya çıkacak kötülüğü dile getirmekle yetinmiş ve aradaki bağlantının zorunluluğunu açıklamamıştır. Bundan dolayı Adem kendisine iletilen vahyi zorunlu bir gerçeklik olarak değil de sanki bir hükümdarın ya da mutlak güç sahibi bir kişinin kendi isteğine göre koyduğu bir yasa olarak algılamıştır. Dolayısıyla zorunlu bir gerçekliği ifade eden bu vahiy Adem'in bilgi eksikliği yüzünden bir yasa olarak ve Tanrı da bir yasa koyucu ya da hükümdar olarak algılanmıştır. Aynı şekilde Musa'nın bakış açısı ve bilgi eksikliği yüzünden Yahudiler On Emir'i yasa olarak değerlendirmiştir. Çünkü çölde yaşayan bir halkın lideri olarak insanların nasıl daha iyi idare edilebileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Bundan dolayı kendisine gelen vahyi evrensel doğrular olarak sunmak yerine Tanrı'nın yasaları olarak buyurmuştur. Böylece Tanrı sonsuz bir hakikat olmak yerine lider, kral, yasa koyucu, adil yargıç vb. şekillerde algılanmıştır. Spinoza'ya göre tüm bu sıfatlar insan tabiatı ile ilgilidir ve tanrısal tabiat bu tarz nitelermelerden tamamen sıyrılmalıdır. Hakikatte Tanrı yalnızca tabiatının ve mükemmelliğinin zorunluluğuyla hareket etmekte ve her şeyi yönetmektedir. Onun kararları ve istekleri zorunluluk içeren sonsuz gerçeklerden ibarettir. Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 101,103.

⁶² Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 97.

⁶³ Steven Frankel, "The Invention of Liberal Theology: Spinoza's Theological-Political Analysis of Moses and Jesus", *The Review of Politics* 63/2 (2001), 287.

görüntü olmadan yalnızca zihinsel süreçte kavramak olduğunu dile getiren Spinoza, İsa'nın Kutsal Kitap'ta zaman zaman yasalar buyurmasının nedeni olarak halkın cehaletini ve inatçılığını göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı İsa diğer peygamberlerden daha açık bir şekilde konuşmuş olmasına rağmen kendisine gelen vahiyleri yeterli kavrama kapasitesine sahip olmayanlara anlatırken anlaşılabilir bir biçimde ve mesellerle anlatmıştır. İlahi sırları bilme ayrıcalığına sahip olanlara ise vahyedilenleri bir yasa gibi değil zorunlu ve evrensel hakikatler olarak anlatmıştır. Böylece muhataplarını yasanın köleliğinden kurtarmış ve aynı zamanda hem yasayı doğrulamış hem de kendisine inanmalarını sağlamıştır.⁶⁴ Her ne kadar Spinoza, İsa'nın yasalar üzerinden konuşma nedeni olarak halkın cehaletini ve inatçılığını gösterse de yaşadığı dönem itibarıyla bu durum son derece normaldir. Çünkü İsa'nın muhatapları Tevrat Yasası'na bağlı olan Yahudiler ve Roma hukukuna bağlı olan imparatorluk vatandaşlarıdır. Burada Spinoza'nın cehalet ve inatçılığa vurgu yapmasının nedeni, muhtemelen yaşadığı bölgedeki Yahudi ve Hıristiyanların, katı dini kurallar çerçevesinde yaşanan bir toplum inşa etmek için gösterdikleri yoğun baskıdır. Kişisel özgürlüğe oldukça önem veren Spinoza, bu ortamdan rahatsız olarak, dinî yasa ile cehalet ve inatçılığı bağdaştırmış gibi gözükmektedir.

Spinoza, yasa ve yasadaki doğan dini törenlerin insanları hakiki mutluluğa ulaştırma konusunda hiçbir faydası olmadığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre Kutsal Kitap'ta yazdığı üzere bu törenlere uyulması karşılığında ödül olarak yalnızca bedensel rahatlık ve hazlar sunulmaktadır. Dolayısıyla bütün bu yasa ve törenlerin Yahudi toplumunun ve içinde yaşadıkları siyasi bütünüün çıkarlarını korumak için oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Musa, öldürmemenin, hırsızlık yapmamanın, zina etmemenin gerekliliğini bir peygamber ya da din adamı olarak öğretmek yerine bu ilkeleri bir kral gibi emretmekte ve bu ilkelere karşı gelindiği takdirde ceza uygulanacağına dair tehditte bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle Spinoza yasanın ve törenlerin yalnızca devletin ve toplumun yararına ilişkin olduğunu vurgulamaktadır. Musa insanların hakiki mutluluğu ile gerçekten ilgilenseydi bu yasaların yalnızca şekil şartları itibarıyla gerçekleştirilmesi için değil aynı zamanda insanların iç dünyalarına hitaben ahlakî erdemlerle ilgili de konuşacağını ifade eden Spinoza, İsa'yı örnek göstermektedir. İsa, Musa'nın aksine insanlara bedensel bir ödül yerine manevi ödüller vaat etmektedir. Çünkü İsa'nın devleti ve toplumu korumak gibi bir amacı yoktur. Onun amacı evrensel yani ilahi yasayı öğretmektir. Bundan dolayı da Musa'nın yasalarını değiştirmemiş yalnızca ahlakî öğretiler üzerinde durmuş ve bu öğretileri de yasalardan ayırtırmaya çalışmıştır. Yasa ile ahlakî öğretiler arasındaki farkı göstermeye çalışmasının nedeni ise o

⁶⁴ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 102.

dönemde yaşayan Ferisiler'in yasa ve dini törenler üzerinden gerçek mutluluğa erişebilecekleri yanlıgsıdır.⁶⁵

Dini törenlerle ilgili söylemlerini Yahudilik'le sınırlı tutmayıp Hıristiyanlık bağlamında da ele alan Spinoza vaftiz, komünyon, bayramlar, toplu dualar ve Hıristiyan dünyası tarafından kabul edilen daha pek çok törenin İsa ya da havariler tarafından ihdas edildiği varsayılarak hareket edildiğini ve bu törenler aracılığıyla yalnızca Hıristiyanlığın dış görünüşünün oluşturulduğunu ifade etmektedir. Spinoza'ya göre bu törenler hiçbir şekilde insanı gerçek mutluluğa ulaştırma kabiliyetine sahip değildir. Yahudilik'te olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da bu törenler toplumsal çıkarları devam ettirmek için uygulamaya konulmuştur. Bu noktadan hareketle Spinoza, yalnız yaşayan bir kimse için dini törenlerin hiçbir bağlayıcılığının bulunmadığını ifade etmekte ve hatta Hıristiyanlığın yasaklandığı bir devlette yaşayan kişinin bu törenlerden vazgeçmesinin zorunluluğundan bahsetmektedir. Spinoza'ya göre dini törenlerden vazgeçmiş olmasına rağmen o kişinin hakiki mutluluğa erişerek yaşaması mümkündür.⁶⁶

Spinoza için önemli olan kişinin neye inandığı ya da inanmadığı değildir. Eğer bir kimse yardımseverlik, huzur, sabır, sevgi, iyilik, şefkat, nezaket gibi erdemleri hayat pratiklerinde tatbik ediyorsa, o kişi ister akıl tarafından isterse sadece Kutsal Kitap tarafından eğitilmiş olsun aslında Tanrı tarafından eğitilmiştir ve hakiki mutluluğa ulaşmıştır. Spinoza'nın ilahi yasa ile ilgili nihai görüşü bu şekildedir.⁶⁷

4. Havariler Hakkındaki Görüşleri

Spinoza'nın havarilerle ilgili görüşlerinde temel meselesi, havarilerin söylemleri ve mektuplarında bir peygamber olarak mı yoksa bir din bilgini olarak mı hareket ettikleri sorusu üzerinedir. Yeni Ahit'i okuyan sıradan bir kişinin havarilerin peygamberliğinden şüphe duymasının mümkün olmadığını belirten Spinoza'ya göre bu düşüncenin sorgulanması gerekmektedir. Pavlus'un mektuplarından çeşitli örnekler veren Spinoza, havarilerin üslubu ile peygamberlerinki arasında çok net bir fark bulunduğunu ifade etmektedir. Peygamberler konuşurken daima "*Tanrı şöyle dedi, Tanrı böyle buyurdu, Tanrı'nın buyruğu*" gibi ifadeler kullanırken; Pavlus mektuplarında kendi düşüncelerini ve kanaatlerini ifade etmektedir. Spinoza ayrıca Pavlus'un yazdığı mektuplarda yalnızca İsa'nın havarilerine verdiği derslerden söz etmeye çalıştığını, peygamberlerin yaptığı gibi insanlara ilahi emirler vermek gibi bir

⁶⁵ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 108.

⁶⁶ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 113.

⁶⁷ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 117.

amacının olmadığını da dile getirmektedir. Peygamberler ve havariler arasındaki bir diğer fark da peygamberler aldıkları vahiy uyarınca yalnızca basit dogmalar ve emirlerden bahsederken havariler mektuplarında sürekli olarak akıl yürütmektedir. Spinoza'ya göre bu farkın ortaya çıkmasında iki neden bulunmaktadır. Birincisi peygamberler kendilerine gelen vahiyleri akıl yürüterek idrak edememektedirler. İkincisi ise onlara göre Tanrı her şeyin üzerinde mutlak güç ve otorite sahibi olarak konuşmakta ve emretmektedir. Dolayısıyla Tanrı'nın vahiylerinde neden-sonuç ilişkisinin bulunma ihtimali peygamberlere göre anlamsızdır. Aynı şekilde peygamberlerin otoritesi de akıl yürütmeye dayanmamaktadır. Dogmaları akılla doğrulamak isteyen kişinin, dogmaları bütün insanların yargısına sunmuş olacağını belirten Spinoza, "*Aklı başında insanlarla konuşur gibi konuşuyorum. Söylediklerimi kendiniz tartın.*"⁶⁸ cümlesinden yola çıkarak Pavlus'un tam olarak bunu yapmaya çalıştığını ifade etmektedir.⁶⁹

Spinoza, Eski Ahit'in bazı yerlerinde Musa'nın sanki akıl yürütmede bulunuyormuş gibi gözüktüğü pasajların olduğunu ancak bunların akıl yürütme ile hiçbir alakasının olmadığını tam tersine Musa'nın kullandığı ifadelerin Tanrı'nın buyruklarını daha etkili bir biçimde ifade etmek amacıyla sarf ettiği sözler olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte peygamberlerin aldıkları vahiy neticesinde akıl yürütmede bulunabileceklerini de ifade eden Spinoza, bir peygamber doğru bir şekilde akıl yürüttüğü takdirde vahiy ile kendisine gelen bilginin akılla elde edilen bilgiye yaklaşacağını söylemektedir. Peygamberlerin doğüstü bilgiye sahip olduklarına yalnızca saf dogmalarla ilgili yapmış oldukları açıklamalardan ulaşılabildiği için Spinoza'ya göre Musa hiçbir zaman gerçek anlamda akıl yürütmemiştir. Buna karşılık Pavlus'un mektuplarında yaptığı çıkarsamaların hiçbiri de vahiy doğrultusunda yazılmış şeyler değildir. Benzer şekilde diğer havarilerin mektupları da yalnızca kişisel düşünceler ve yargılara göre yazılmış metinlerdir. Emir ve yasaklar içermek bir kenara dursun Spinoza'ya göre bu metinler nezaket içeren kardeşçe uyarılar barındırmaktadır. Hâlbuki bu durum peygamberlik otoritesi için kabul edilebilir bir durum değildir. Konuyla ilgili örnekler veren Spinoza, "*Yine de Tanrı'nın bana bağışladığı lütufla bazı noktaları yeniden anımsatmak için size yazma cesaretini gösterdim.*" ifadesinden yola çıkarak Pavlus'un özür dilediğini çünkü havarilerin yazma emri değil yalnızca gittikleri yerde vaaz etme ve söyledikleri şeyleri mucizelerle doğrulama emri aldıklarını ifade etmektedir.⁷⁰

⁶⁸ 1. Korintliler 10:15.

⁶⁹ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 190-191.

⁷⁰ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 192.

Spinoza'ya göre havarilerin peygamber değil de din bilgini olarak faaliyet gösterdiklerinin bir diğer kanıtı ise peygamberlerin gidecekleri yer ve verecekleri vaaz konusunda Tanrı'dan özel olarak vahiy almalarıdır. Örneğin Musa özel bir vahiyle doğrudan Mısır'a, Yunus Ninova'ya, Yeşeya, Yeremya ve Hezekiel gibi peygamberler de İsrailoğulları'na gönderilmiştir ve her birinin aldığı vahiy farklı bir içeriğe sahiptir. Ancak havariler için böyle bir durum söz konusu değildir. Onlar gidecekleri yerleri kendi isteklerine göre seçmişler, kimi zaman bu konuda tartışmalar yaşanmış ve çoğu zaman da gidecekleri yerlere ya gidememiş ya da gecikmeli olarak ulaşmışlardır. Ayrıca havarilerin söylemlerinde de bir farklılık bulunmamaktadır. Bunun nedeni, peygamberler tüm milletlere değil yalnızca belirli bölgeye ve topluluğa aldıkları vahiyleri iletirken; havarilerin bütün milletlere vaaz etmek için yola çıkmalarıdır. Nereye gittiklerinden bağımsız olarak yaptıkları tek şey İsa'nın kendilerine emrettiklerini yerine getirmektir. Bu sebeple havarilerin yola çıkmadan önce herhangi bir vahiy almaya da ihtiyaçları yoktur. Çünkü İsa onlara “*Sizleri mahkemeye verdiklerinde, neyi nasıl söyleyeceğinizi düşünerek kaygılanmayın. Ne söyleyeceğiniz o anda size bildirilecek. Çünkü konuşan siz değil, aracılığınızla konuşan Babanız'ın Ruhunu olacaktır.*”⁷¹ demiştir. Dolayısıyla yazılı ya da sözlü herhangi bir şey öğrettikleri zaman havarilerin kendi bildiklerine dayanarak öğrettiklerini, yalnızca mucizeler vasıtasıyla doğruladıkları bilgiler söz konusu olduğunda da vahiy aldıkları sonucuna ulaşmak mümkündür.⁷² Bu sayede havariler yalnızca İsa'nın hayatını mucizelerle doğrulamak ve vaaz vermekle kalmamış aynı zamanda her biri kendisi için en uygun yöntemle ders ve öğüt verme otoritesi kazanmıştır. Böylece havarilerin insanlara bir şey anlatmak için doğüstü bir vahiye ihtiyaçları kalmamıştır. Çünkü kendi yöntemleri ve akıl yürütmeleri sayesinde insanların esas meseleyi yani ahlakî ilke ve erdemleri anlayabileceği şekilde konuşmaktadırlar. Dolayısıyla havarilerin birer peygamber değil din bilgini olarak vaaz verdikleri Spinoza'ya göre kanıtlanmaktadır.⁷³

Spinoza son olarak her havarinin farklı bir öğretim tarzına sahip olduğunu, havarilerin din konusunda ortak olmasına rağmen dini inşa ettikleri temel konusunda farklılıklara sahip olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Pavlus Romalılara Mektup 3:27-28'de⁷⁴ yalnızca imanla aklanacağını öğretirken; Yakup'un Mektubu 2:24'te⁷⁵ insanın yalnızca imanla değil amelleriyle aklandığı öğretilmektedir. Bu farklılığın nedeni havarilerin hitap ettikleri toplulukların farklı

⁷¹ Matta 10:19-20.

⁷² Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 193-194.

⁷³ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 195.

⁷⁴ “*Öyleyse neyle övünebiliriz? Hiçbir şeyle! Hangi ilkeye dayanarak? Yasa'yı yerine getirme ilkesine mi? Hayır, iman ilkesine. Çünkü insanın, Yasa'nın gereklerini yaparak değil, iman ederek aklandığı kanısındayız.*”

⁷⁵ “*Görüyorsunuz, insan yalnızca imanla değil, eylemlerle de aklanır.*”

olmasıdır. Havariler, İncil'in öğretisindeki yeniliklerin insanları korkutmasından endişe ettikleri için öğretilerini muhataplarına uyarlamışlardır. Bundan dolayı havarilerden hiçbiri diğer milletlere vaaz eden Pavlus kadar felsefe yapmamıştır. Diğer havariler Yahudiler'e vaaz verdikleri için felsefi tartışmalardan uzak bir dini öğretmişlerdir. Havarilerin ortaya koyduğu bu farklı anlayışlar neticesinde daha en başından itibaren kilise içerisinde ayrılıkların meydana geldiğini belirten Spinoza, din kendisini bu tarz felsefi spekülasyonlardan ayırmadığı ve İsa'nın takipçilerine öğrettiği son derece basit ve az sayıdaki dogmaya indirgemediği takdirde kilise içinde ayrışmaların sonsuza dek büyüyerek devam edeceğini ifade etmektedir.⁷⁶

5. Roma Kilisesi Hakkındaki Görüşleri

Spinoza, Ocak 1676'da Albert Burgh (ö. ?) isimli, kendisini Roma Kilisesi'ne ve Katolik inanca adayan bir gence tavsiye niteliğinde yazdığı mektupta Roma Kilisesi'ndeki rahiplerin ve papazların pek çok ayıpları ve kusurları bulunduğu bahsetmekte ancak Katolik Kilisesi içinde diğer kiliselere nazaran çok daha fazla sayıda iyi ve liyakatli kişinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu fazlalığın nedeni ise Katolik Kilisesi'ne mensup olan insanların sayısının diğer kiliselere nazaran çok daha fazla olmasıdır. Bundan dolayı iyi özelliklere sahip olan insanlar Katolik Kilisesi içinde daha fazladır. Bununla birlikte Spinoza, Reform Kiliseleri ve diğer kiliseler içinde de iyi niteliklere sahip çok sayıda insan olduğunu ifade etmekte ve kutsallığın yalnızca Roma Kilisesi'nin tekelinde bulunmadığını ve herkes için ortak bir kavram olduğunu dile getirmektedir.⁷⁷ Spinoza, kiliseye mensup insanların yaşantıları ile kurumsal kilise yapısını ayırmakta ve Roma Kilisesi'nin yalnızca hurafeler üzerine inşa edildiğini vurgulamaktadır. Yuhanna'nın 1. Mektubu 4:13'e⁷⁸ atıfta bulunan Spinoza, gerçek Katolik inancın yegâne belirtisinin Kutsal Ruh'un tek gerçek meyvesi olan adalet ve yardımseverlik olduğunu, bu özellikler neredeyse İsa'nın tam manasıyla orada olduğunu, bu özelliklerin olmadığı yerde ise İsa'nın hiçbir şekilde bulunmadığını ifade etmektedir. Çünkü Spinoza'ya göre ancak İsa'nın ruhu insanları adalet ve iyiliğe yönlendirmektedir.⁷⁹

⁷⁶ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 196-197.

⁷⁷ Eserlerine ve mektuplarına bakıldığında her türlü kurumsal dinî yapının karşısında olan ve bireysel özgürlüğe önem veren Spinoza'nın hem Katolik Kilisesi hem de diğer kiliseler ve mensupları hakkında böylesine yumuşak ve ılımlı bir üslup kullanması dikkat çekicidir. Bu durumun muhtemel nedeni, Spinoza'nın muhatabının aklını çelerek Roma Katolik Kilisesi'nden uzaklaştırma isteğidir. Sert bir üslup kullandığı takdirde hedefine ulaşamayacağını farkında olan Spinoza, bundan dolayı mektubuna yumuşak bir başlangıç yapmıştır.

⁷⁸ “Tanrı'da yaşadığımızı ve O'nun bizde yaşadığını bize kendi Ruhundan vermiş olmasından anlıyoruz.”

⁷⁹ Spinoza, *Mektuplar*, 343.

Spinoza bu mektupta Katolik Kilisesi'nin komünyon ayinine de çok ciddi bir eleştiri getirmektedir. Bilindiği üzere Katolik inancına göre komünyonda kutsanan ekmek ve şarabın tabiatları gerçekten değişmekte ve ekmek İsa'nın etine, şarap ise İsa'nın kanına dönüşmektedir. Spinoza, doğrudan bu noktaya temas ederek muhatabına, “*her şeyden yüce ve ebedi olan Tanrı'yı yedikten sonra bağırsaklarınızda tuttuğunuz inancına sizi kim hangi büyüyle inandırdı?*” sorusunu yöneltmektedir.⁸⁰

Roma Kilisesi kendi varlığı, otoritesi ve tek gerçek inanca sahip olduğu hususunda delil olarak yüzlerce yıldır aralıksız devam eden geleneği ve bu geleneğin şahitlerini göstermektedir. Ancak bu delil Spinoza için yeterli değildir. Çünkü dünyadaki pek çok grup kendi varlığını bu şekilde temellendirmektedir. En başta İsa'nın baş düşmanı olan Ferisiler kendilerini bu şekilde savunmakta, soylarının Adem'e kadar gittiğini ileri sürmekte, hem paganların hem de Hıristiyanlar'ın zulmüne rağmen varlıklarını sürdürdüklerini ve yalnızca kendi inançlarının Tanrı'nın ilahi vahyini koruduğunu iddia etmektedirler. Diğer dini grupların ve Roma Kilisesi'nin yalnızca hurafelerin etkisiyle varlığını devam ettirdiğini belirten Spinoza, Roma Kilisesi'nin kuruluşunun tamamen siyasi bir mesele olduğunu ve pek çok kişiye kazanç sağladığını ifade etmektedir.⁸¹

Mektubun son bölümünde Spinoza, Albert'e hitaben kendisini Roma Kilisesi'nin kölesi haline getiren şeyin Tanrı sevgisi değil tam tersine Cehennem korkusu olduğunu açıkça belirtmektedir. Roma Kilisesi'nin hurafelerinden uzaklaşmasını ve kendi aklı ile Tanrı'ya yönelmesini tavsiye etmektedir. Çünkü Spinoza'ya göre insan aklında Tanrı'nın ilahi vahyinin bozulmaz ve çarpıtılmaz bir hali mevcuttur. Kişinin bu ilahi özelliği kabul edip geliştirmesi gereklidir. Spinoza ayrıca Papalık tarafından gerçekleştirilen pek çok tören ve uygulamanın yanlışlığından bahsetmekte ve Roma piskoposlarının çeşitli hilelerle olaylara yön vererek İsa'nın doğumundan altı yüzyıl sonra kilise üzerinde hakimiyet kurduğunu vurgulamaktadır.⁸² Burada ilahî vahiy ile insan aklı arasında kuvvetli bir uyum olduğunun ifade edilmesi dikkat çekicidir. Spinoza'ya göre akıl, zihnin ışığıdır. O olmadan eşyanın hakikatine erişmek mümkün değildir.⁸³ Söz konusu ilahî vahiy ve onu hakikati olduğunda da zorunlu olarak Kutsal Kitap'ın ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Spinoza'nın akıl ile vahiy arasında kurmuş olduğu bağlantıyla ilgili olarak Kutsal Kitap'ı yorumlama meselesinde yapmış olduğu açıklamalar önemlidir. Spinoza, din adamlarının kendi uydurdukları şeyleri, ilahî vahiy olarak dayatmaya

⁸⁰ Spinoza, *Mektuplar*, 344.

⁸¹ Spinoza, *Mektuplar*, 345.

⁸² Spinoza, *Mektuplar*, 346.

⁸³ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 226, 228.

çalıştıklarını ve herkesi kendileri gibi düşünmeye zorladıklarını ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu kutsal metinleri de yorumlar aracılığıyla saptırmaktır. Spinoza'ya göre bu yozlaşmadan kurtulmak ve ilahî vahyi gerçekten anlamak için yapılması gereken ise Kutsal Kitap'ı yorumlarken tabiatı yorumlama yöntemini benimsemektir. Kişi, tabiatı anlamak amacıyla aklını kullanarak nasıl bir çalışma yapıyorsa yine aklını kullanarak aynı metotlarla Kutsal Kitap üzerine çalışma yapmalıdır. Böylece akıl aracılığıyla elde edilen kesin veriler sayesinde tabiat anlaşıldığı gibi ilahî vahiy de aslına uygun bir şekilde anlaşılabilir. Spinoza'ya göre ilahî vahyi anlamının yegâne yöntemi budur.⁸⁴

Spinoza papaların otoritesini 'yasa' üzerinden Ferisiler'le kıyaslama yaparak da incelemektedir. İki grup da sahip oldukları otoritenin geçmişten beri devam eden bir silsile aracılığıyla aktarıldığını belirtmektedir. Ancak Spinoza'ya göre Ferisiler'in otoritesine bakarak Papalığın da aynı otoriteye sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Musa'nın yasaları yukarıda ifade edildiği gibi toplumsal düzenin sağlanması için oluşturulmuş yasalardır ve bu yasaların sürdürülebilmeleri için kamusal bir otoriteye ihtiyaç vardır. Çünkü kamusal yasalar kişiler tarafından tek tek yorumlandığında kaos çıkması ve devlet düzeninin bozulması kaçınılmazdır. Ancak din için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Din olgusu dış eylemlerden daha çok ahlakî erdemler ve doğruluktan meydana geldiği için herhangi bir yasaya ya da kamu otoritesine bağlı değildir. Ahlakî erdemler ve bu erdemler sayesinde ulaşılan hakiki mutluluk hiçbir otorite tarafından insanlara zorla kazandırılmaz. Bu mutluluğun kazanılabilmesi için gereken özellikler samimiyet, iyi bir eğitim ve hepsinden önemlisi de özgür ve kişisel bir muhakemedir. Özgürce düşünme hakkının din konusu da dahil olmak üzere bütün insanlara ait olduğunu vurgulayan Spinoza, dini açıklama ve dini meseleler hakkında yargıya varma özgürlüğünün bütün insanlara ait olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı Spinoza'ya göre Yahudi din adamlarının toplumsal yasaları düzenleme konusunda sahip olduğu otoriteden yola çıkarak Papalığın dini yorumlama konusunda otorite sahibi olduğu sonucuna ulaşmak mümkün değildir. Çünkü yasaları yorumlama ve yargı yetkisi kamusal yöneticilerin yani devletin elindedir.⁸⁵ Spinoza'nın otorite bağlamında Ferisiler ile Papalık arasında yapmış olduğu kıyas dikkat çekicidir. Kendisi neden böyle bir kıyas yaptığını ilgili hiçbir söz söylememektedir. Ancak Spinoza'nın yaşadığı dönem ve bu kıyası yaptığı *Teolojik-Politik İnceleme*'nin yazılış amacı göz önüne alındığında kıyasın nedeniyle alakalı yorum yapılabilir. Daha önce ifade edildiği gibi Spinoza'nın bu eseri yazma amacı dinin otoritesinin kullanılarak insanlar üzerinde oluşturulan baskının ortadan kaldırılması, düşünce

⁸⁴ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 134-136.

⁸⁵ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 152-153.

ve inanç özgürlüğünün savunulmasıdır. Her ne kadar Spinoza, Yahudi cemaatinin içerisindeyken dinî baskı ile karşılaşmış ve cemaatten kovulmuş olsa da yaşadığı dönemde Avrupa'nın tamamında esas dinî baskıyı yapanlar Hıristiyanlardır. Hem Katolikler hem de Protestanlar, Kutsal Kitap'ı en doğru şekilde kendilerinin yorumladıklarını söyleyerek, gerçek inancın sahibi ve savunucuları olduklarını iddia etmektedirler. Bilindiği gibi Hıristiyanlar da Eski Ahit'in (Tanah) ilahiliğini Yahudiler gibi kabul etmekte ve metinleri üzerine yorumlarda bulunmaktadırlar. Bu bağlamda Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisi ve Kutsal Kitap'ı yorumlama metodunu kaleme aldığı *Teolojik-Politik İnceleme*, yazarın Yahudi cemaatinden kovulması nedeniyle Yahudiliğe yapılmış bir eleştiri gibi görünse de aslında Kutsal Kitap'ı merkeze aldığı iddia eden Reform Kiliseleri'ne ve Kutsal Kitap'ı yorumlama hakkını yalnızca kendinde gören Papalığa da son derece ciddi bir eleştiri niteliği taşımaktadır.⁸⁶ Spinoza'nın burada Papalık ile kıyaslamak için herhangi bir grubu değil de Ferisiler'i tercih etmesinin nedeni de muhtemelen kendisinin geçmişiyile alakalıdır.

Spinoza, Hıristiyanlığın içinde bulunduğu durum karşısında defalarca şaşkınlığa düştüğünü ifade etmektedir. Çünkü Hıristiyanlar insanlara daima sevgi, barış, neşe, iyi davranış gibi güzellikleri öğretmekle övünmektedirler. Ancak bu söylemlerine rağmen kendi hayatlarında daima kötücül bir ruhla yarışmakta ve birbirlerine karşı her gün kin ve öfke ile hareket etmektedirler. Spinoza'ya göre bu durumun nedeni, dinin insanların gözündeki din adamlarına ve onların makamlarına saygıdan ibaret olarak algılanmasıdır. Bu anlayışı din adamları kötüye kullanmış, kötü ruhlu insanlar Kilise yönetimini ele geçirmek için her türlü fenalığı yapmış ve sonuç olarak Kilise yozlaşmıştır. Bunun sonucunda ilahi dini yaymak adına gösterilen çaba ve sevginin yerini hırs ve açgözlülük almıştır. Bu yozlaşma nedeniyle tapınaklar herkesin rol yaptığı birer tiyatro sahnesine dönüşmüştür. Gerçek din bilginleri ortadan kaybolmuş yerlerine kendi arzularını tatmin etmeye çalışan konuşmacılar gelmiştir.⁸⁷

Kişi dogmalar konusunda kendi dinî grubundan ayrılabilirse bile iyi işler yaptığı takdirde o kişi inançlıdır. Aynı şekilde inançlı bir kişi dogmalar konusunda dindaşları ile uyum içinde olmasına rağmen kötü davranışlar sergiliyorsa o kişi inançsızdır. Spinoza, İsa'nın gerçek düşmanlarının, kendileri gibi düşünmeyen ve bağlı oldukları inancın dogmalarını savunmadıkları için adaletli ve dürüst insanlara eziyet eden kişiler olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁸ Hâlbuki gerçek inanç, insana hiçbir konuda suçlu sayılmaksızın felsefe yapma özgürlüğü tanımakta ve kişi yalnızca itaatsizliği, öfkeyi ve saldırganlığı teşvik ettiği

⁸⁶ Holland, *Dominion: Hristiyanlık Batı'yı ve Dünyayı Nasıl Dönüştürdü?*, 320-321.

⁸⁷ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 46-47.

⁸⁸ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 216.

takdirde o kişiyi sapkın ya da ayrılıkçı olarak nitelemektedir. İnsanlara adalet ve yardımseverliği tavsiye eden kişileri ise inançlı kabul etmektedir.⁸⁹

Sonuç

17. yüzyılın en önemli filozoflarından kabul edilen ve eserleri üzerine hala çalışmalar yapılan Spinoza'nın İsa anlayışını yukarıda aktarılanlardan yola çıkarak birkaç cümle içerisinde açıklamak mümkündür. Her şeyden önce Spinoza'ya göre İsa kesinlikle Tanrı değildir hatta tanrılık tabiatı ile uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur. İsa için yapılabilecek en iyi tanım onun bir peygamber olduğudur ancak Spinoza'nın ifade ettiği gibi o sıradan bir peygamber değildir. Çünkü aldığı vahiyleri doğrudan zihinsel bir kavrayışla idrak etmekte ve insanlara ilahi hakikatleri iletmektedir. Bundan dolayı Spinoza, İsa için 'Tanrı'nın ağzı' ifadesini kullanmaktadır. Diğer peygamberlerle İsa arasında yapılan ayırım ve İsa'nın devamlı olarak Musa ile kıyaslanması yasa ya da şeriat üzerinden gerçekleşmektedir. Çünkü düşünce ve ifade özgürlüğünü her şeyin önüne koyan Spinoza, özgürlüğün karşısındaki en büyük engelin şeriat olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı şeriatın kaynağı olarak görülen başta Musa ve Eski Ahit peygamberlerine karşı İsa'nın üstünlüğünü savunmaktadır. Spinoza'nın İsa ile bir başkasını değil de Musa'yı kıyaslamasının bir diğer nedeni de her Yahudi'nin zihninde en büyük peygamber olarak yer eden kişinin Musa olmasıdır. İsa'yı, ilahî vahyin hakikatini dile getiren bir sözcü olarak gören ve adeta bir özgürlük savunucusu olarak sunan Spinoza, Yahudi peygamberlerinin en önemlisi ve özgürlükleri kısıtlayan şeriatın kurucusu olarak değerlendirdiği Musa'yı sürekli karşı karşıya getirerek İsa'nın üstünlüğünü savunmaktadır. Böylece özgürlüğün yasaya karşı üstünlüğünü ispat etmeye çalışmaktadır. Bu noktada Spinoza'nın İsa, Tanrı, Kutsal Kitap'ın amacı vb. konulardaki söylemleri için referans olarak Pavlus'u göstermesi de oldukça tutarlıdır. Kendisinin de ifade ettiği gibi havariler arasında farklı tutumları benimseyen ve Yahudi anlayışına uygun dini söylemler üreten havariler mevcuttur. Ancak Spinoza'ya göre en doğru yolu tutan kişi Pavlus'tur. Çünkü Spinoza tıpkı Pavlus gibi kurtuluş için şeriatın hiçbir öneminin olmadığını vurgulamaktadır. Spinoza yine bu bağlamda kurumsal dini yapıya ve yapının ürettiği dini törenlere karşı çıkarak Roma Kilisesi'ne ve Papalığa ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Çünkü Spinoza'nın gözünde Roma Kilisesi insanların yalnızca fiil ve söylemlerini değil düşüncelerini dahi kontrol altına almaya çalışan ve her türlü özgürlüğü yok eden bir kurumdur.

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki Spinoza'nın özgürlük meselesine bu kadar vurgu yapması ve hem Kutsal Kitap eleştirisinin hem de İsa ile ilgili söylemlerinin merkezine

⁸⁹ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 220.

bu kavramı koymasının en önemli sebebi içinde yaşadığı toplum ve dönemdir. O dönemde Avrupa'da çok ciddi bir biçimde Katolik Kilisesi ile Reform Kiliseleri arasında mücadele olduğu gibi Reform Kiliseleri de kendi içlerinde mücadele etmekte ve büyük savaşlar yaşanmaktadır. Bu nedenle gücü ele geçiren dini grup kendi inançlarını baskı yoluyla halka dayatmaktadır. Yahudi bir ailede dünyaya gelmesi nedeniyle küçük yaştan itibaren baskıcı bir dini eğitim ve ardından içinde yaşadığı toplumda karşılaştığı baskılar Spinoza'yı tutkulu bir özgürlük arayışına yönlendirmiştir. Bu arayış neticesinde başta *Teolojik-Politik İnceleme* olmak üzere ortaya koyduğu eserlerle Spinoza, yüzyıllar boyunca kendisi gibi özgürlük arayışı içinde olan kişilere yol göstermiş ve bundan dolayı modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edilmiştir.

Kaynakça

- Allison, Henry E. *Benedict de Spinoza: an Introduction*. New Haven: Yale University Press, 1987.
- Arıcan, Musa Kazım. "Spinoza'nın Tanrı Anlayışının Din Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 173-206.
- Aydın, Mahmut. *Hristiyanlık Tarih, İnanç ve Uygulama*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Bayle, Peter. *An Historical and Critical Dictionary*. 4 Cilt. London: Hunt and Clarke, 1826.
- Cohn, Haim Hermann. "Herem". *Encyclopedia Judaica (Second Edition)*. C. 9. Detroit: Thomson and Gale, 2007.
- Donagan, Alan. "Spinoza's Theology". *The Cambridge Companion to Spinoza*. ed. Don Garrett. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Durant, Will - Durant, Ariel. *The Story of Our Civilization: Part VIII The Age of Louis XIV*. New York: Simon and Schuster, 1963.
- Frankel, Steven. "The Invention of Liberal Theology: Spinoza's Theological-Political Analysis of Moses and Jesus". *The Review of Politics* 63/2 (2001), 287-315.
- Friedman, Richard Elliott. *Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı? çev. Muhammet Tarakçı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Harvey, Warren Zev. "Spinoza on Biblical Miracles". *Journal of the History of Ideas* 74/4 (2013), 659-675.
- Holland, Tom. *Dominion: Hristiyanlık Batı'yı ve Dünyayı Nasıl Dönüştürdü? çev. İlgin Yağmur Eker*. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Hunter, Graeme. "Spinoza on Miracles". *International Journal for Philosophy of Religion* 56/1 (2004), 41-51.
- Kaplan, Yosef. "The Social Functions of the Herem in Portuguese Jewish Community of Amsterdam in the Seventeenth Century". *Dutch Jewish History*. 111-155. Jerusalem: The Institute for Research on Dutch Jewry, 1984.
- Klever, W.N.A. "Spinoza's Life and Works". *The Cambridge Companion to Spinoza*. ed. Don Garrett. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Lucas, J. M. *The Oldest Biography of Spinoza*. ed. A. Wolf. London: Unwin Brothers Ltd., 1927.
- Nadler, Steven. *Spinoza: A Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

- Nahum, Alber. "Spinoza, İsa ve Yeni Ahit". Spinoza ile Karşılaşmalar. ed. Güçlü Ateşoğlu - Eylem Canaslan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Popkin, Richard H. "Spinoza and La Peyrère". The Southwestern Journal of Philosophy 8/3 (1977), 177-195.
- Popkin, Richard H. - Boer, Harm den. "Costa, Uriel da". Encyclopedia Judaica (Second Edition). C. 5. Detroit: Thomson and Gale, 2007.
- Spinoza, Benedictus. Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme. çev. Emine Ayhan. Ankara: Dost Kitabevi, 2017.
- Spinoza, Benedictus. Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler. çev. Coşkun Şenkaya. Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza, Benedictus. Etika. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitabevi, 2018.
- Spinoza, Benedictus. Mektuplar. çev. Emine Ayhan. Ankara: Dost Kitabevi, 2014.
- Spinoza, Benedictus. Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üzerine Kısa İnceleme. çev. Emine Ayhan. Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza, Benedictus. Teolojik-Politik İnceleme. çev. Cemal Bâli Akal - Reyda Ergün. Ankara: Dost Kitabevi, 4. Basım, 2016.
- Yirmiyahu, Yovel. Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason. Princeton: Princeton University, 1989.

Jesus of Spinoza and His Thoughts on Christianity

Arş. Gör. Mustafa Furkan DİNLEYİCİ

Extended Summary

Baruch / Benedictus Spinoza (d. 1677) is considered one of Europe's most important philosophers and the pioneer of modern biblical criticism thanks to his *Tractatus Theologico-Politicus* (The Theological-Political Treatise). Born into a Jewish family, Spinoza, with his education in the Jewish community of Amsterdam and his knowledge of the Hebrew language, made important criticisms of the book that Jews call the Tanakh and Christians call the Old Testament. Spinoza, who was expelled from the Jewish community at a young age due to the ideas he adopted, was subjected to severe pressure by both Jews and Christians as a result of the criticisms he made in the *Theological-Political Treatise* published in 1670, the Catholic Church included this work in the list of banned books, and Spinoza changed his place of residence several times for various reasons. Although the majority of Spinoza's work is a critique of the Old Testament and the traditional Jewish perception of the Bible, Spinoza also touches upon Jesus, the New Testament, the apostles and other elements of Christianity. In Spinoza's works and letters other than the *Theological-Political Treatise*, his views on Jesus and Christianity are also mentioned. In this context, the aim of this article is to reveal Spinoza's perception of Jesus and his views on Christianity and to try to articulate the reasons behind these thoughts.

For this purpose, Spinoza's life is briefly discussed first. Because Spinoza's ideas and his criticism of the Bible are one of the results of his life rather than a product of scientific curiosity. Spinoza, who was born in the Jewish Community of Amsterdam, a closed group, has an extroverted structure interested in philosophy and science. Over time, Spinoza, who adopted different ideas through the books he read and the environment he acquired, moved away from the traditional Jewish faith. For this reason, in 1656, when he was only 24 years old, he was declared a herem and expelled from the community. This event is one of the turning points of Spinoza's life. Having severed all ties with the Jewish community, Spinoza formed a circle of people interested in philosophy and began to convey and write his ideas. At that time, religious oppression was being carried out not only by Jews but also by Christians. Sectarian conflicts among Christians suppressed freedom of thought and belief. Spinoza, who was quite overwhelmed by this environment, made a study on the Bible, which everyone used as a source of authority, and wrote *The Theological-Political Treatise*, which had a great resonance all over Europe.

The second title of the article is Spinoza's theology and the arguments he used in his criticism of the Bible. By reason of without understanding these arguments, it is not possible to ground Spinoza's perception of Jesus and his thoughts on Christianity. In the third section, Spinoza's perception of Jesus is analyzed. According to Spinoza, Jesus is definitely not God. Because according to Spinoza, there can never be such a thing as the identity of God's nature and Jesus' nature. Spinoza, who holds Jesus superior to other Jewish prophets and even Moses, characterizes Jesus as "the mouth of God" and states that God's revelation is manifested in Jesus in its purest form. The reason for this is that Jesus' communication with God is different from the others. In the fourth heading, Spinoza's discourses on the apostles are expressed. Spinoza focuses on the question of whether apostles should be perceived as prophets or as religious scholars. In this context, Spinoza compares the Jewish prophets and apostles and states that prophets act by revelation and apostles act by reason and that apostles should be considered as religious scholars. The last title of the article is Spinoza's criticism of the Roman Church. According to Spinoza, the Roman Church controls people through superstitions and continues its existence. Spinoza mentions that the respect people have for the clergy and the office they hold has been used by malicious people over time and that

the Church has become corrupt for this reason, and states that true faith is not found in dogmas, but in good behaviors such as love, compassion, cooperation and doing good.